

**Про ефективність реалізації принципу диференціації та
індивідуалізації виконання покарань у виправних колоніях України**

Конопельський Віктор Ярославович –
кандидат політичних наук, доцент,
начальник кафедри кримінального права та
кримінології Одеського державного
університету внутрішніх справ

В статті здійснений аналіз змісту такого принципу кримінально-виконавчого законодавства, виконання і відбування покарань, як диференціація та індивідуалізація покарань, а також визначена його соціально-правова природа, роль і місце в механізмі виконання кримінальних покарань в Україні.

Ключові слова: диференціація; індивідуалізація; виконання покарання; позбавлення волі; установа виконання покарань; засуджений; персонал Державної кримінально-виконавчої служби України.

В статье осуществлен анализ содержания такого принципа уголовно-исполнительного законодательства, исполнения и отбывания наказания, как дифференциация и индивидуализация наказаний, а также определена его социально-правовая природа, роль и место в механизме исполнения уголовных наказаний в Украине.

Ключевые слова: дифференциация; индивидуализация; исполнение наказания; лишение свободы; учреждение по исполнению наказаний; осужденный; персонал Государственной уголовно-исполнительной службы Украины.

The paper made analysis of the content of the principle of penal law and penal execution as differentiation and individualization of punishment, and

determined its Socio-legal nature, place and role in the mechanism of execution of criminal penalties in Ukraine.

Keywords: differentiation, personalization, performance penalties, imprisonment, penal institutions, condemned the staff of the State Penitentiary Service of Ukraine.

Постановка проблеми. Одним із принципів кримінально-виконавчого законодавства, виконання і відбування покарань, що визначені в ст. 5 Кримінально-виконавчого кодексу (далі – КВК) України, є принцип диференціації та індивідуалізації виконання покарань [1]. У загальному зміст зазначеного принципу полягає в тому, що засуджені, зокрема до позбавлення волі, розподіляються на більш менш однорідні групи з метою застосування до них вимог режиму і засобів впливу, а також для запобігання негативної дії з боку осіб, які вчинили рецидив злочинів, та засуджених за тяжкі (особливо тяжкі) злочини, на інші категорії засуджених [2, с. 21]. Проте, як свідчить практика, через неналежне дотримання цього принципу щорічно у виправних колоніях України мають місце нові злочинні прояви з боку засуджених до позбавлення волі та інші негативні явища (випадки злісної непокори адміністрації цих установ; вживання спиртних напоїв та наркотичних речовин; поширення злочинної субкультури; т.ін.) [3, с. 6-10].

З огляду цього та у зв'язку з необхідністю вироблення заходів, спрямованих на більш ефективне вирішення існуючих з цих питань проблем, обрана тема цієї статті є актуальною та такою, що має теоретико-прикладне значення.

Стан дослідження. Вивчення наукових праць з означеної проблематики показало, що над її вирішенням працюють такі науковці, як Г.А. Аванесов, Л.В. Багрій-Шахматов, І.Г. Богатирьов, Т.А. Денисова, О.М. Джу́жа, І.І. Карпець, О.Г. Колб, М.П. Мелентьев, В.О. Меркулова, О.О. Наташев, О.Л. Ременсов, А.Х. Степанюк, М.О. Стручков, Ю.М. Ткачевський, В.М. Трубников, Б.С. Утєвський, І.В. Шмаров та ін. Крім цього, досить ґрунтовно у цьому напрямку працює М.С. Пузирьов, який у

2012 р. захистив дисертацію та здобув науковий ступінь кандидата юридичних наук по темі «Диференціація та індивідуалізація виконання покарання у виді позбавлення волі на певний строк» [4].

Проте досі ні в Україні, ні за кордоном не розроблено концептуальних засад щодо правильного та ефективного застосування принципу диференціації та індивідуалізації покарань, що й виступило додатковим аргументом при виборі теми цієї статті.

Виклад основних положень. В науці під ефективністю розуміють результат, наслідок яких-небудь причин, сил, дій заходів [5, с. 177], а під ефективністю права – співвідношення фактичних результатів здійснення норми права та декларованої нею мети [6, с. 196]. При цьому, якщо виходити з того, що принципи у кримінально-виконавчому праві є теоретично обґрунтованими основними положеннями, обумовленими об'єктивними закономірностями реалізації кари, що виражають сутність кримінально-виконавчої діяльності, спрямованої на здійснення правообмежень, властивих покаранням, незалежно від форм застосованих примусових заходів [7, с. 9], то слід визнати, що ефективність реалізації у виправних колоніях України принципу диференціації та індивідуалізації покарань у сучасних умовах є невисокою.

Серед детермінант, що негативно впливають та обумовлюють зазначений стан, можна виділити наступні:

1. Правовий механізм розподілу засуджених до позбавлення волі в Україні є недосконалим та таким, що не в повній мірі відповідає вимогам чинного законодавства [7, с. 174-179]. Зміст цієї проблеми полягає у тому, що відповідно до вимог ст. 86 КВК України, вид колонії, в якій засуджені до позбавлення волі відбувають покарання, визначається центральним органом виконавчої влади з питань виконання покарань. Зазначене положення не тільки не кореспондується з нормами Конституції України та кримінально-виконавчого законодавства, але й призводить на практиці до обмеження прав і законних інтересів засуджених [8, с. 51-56]. Зокрема, як зазначено в ч. 3 ст.

63 Конституції України, засуджений користується всіма правами і громадянина, за винятком обмежень, які визначені законом і встановлені вироком суду [9]. Аналогічне положення знайшло своє відображення в ч. 2 ст. 7 КВК «Основи правового статусу засуджених». Поряд з цим, в ч. 3 ст. 7 КВК встановлено, що правовий статус засуджених визначається законами України, а також цим Кодексом, виходячи із порядку і умов виконання та відбування конкретного виду покарання.

Такий підхід законодавця, як видається, слід визнати суперечливим, позаяк порядок і умови виконання та відбування покарання (у даному випадку – позбавлення волі) встановлюється, по-перше, не лише законами, але й відомчими нормативно-правовими актами Державної пенітенціарної служби (ДПтС) України [10], а це, у свою чергу, передбачає різні умови тримання засуджених до позбавлення волі у виправних колоніях відповідно до вимог ст. 18 КВК, в яких зазначені особи також по-різному позбавляються певних прав і законних інтересів. Більш того, у кожній із колоній (мінімального, середнього та максимального рівнів безпеки) передбачені відповідні структурні дільниці, в яких засуджені до позбавлення волі мають також різні права, з їх обмеженнями, що обумовлені рівнем безпеки виправних колоній.

Таким чином, при зазначеній правовій конструкції засуджені одного й того ж виду покарання, зокрема пов'язаного з їх ізоляцією від суспільства, не рішенням суду, а органу виконання покарання, обмежуються в конституційних правах людини і громадянина. А це, у свою чергу, нівелює мету, що закладена у змісті принципу диференціації та індивідуалізації виконання покарань, а саме – забезпечити справедливе виконання покарання у виді позбавлення волі на певний строк [11, с. 24], тобто в даній ситуації порушується принцип справедливості, що визначений в ст. 5 КВК України.

З іншого боку, така нормативно-визначена діяльність органів і установ виконання покарань Державної кримінально-виконавчої служби (ДКВС) України не зовсім співвідноситься зі змістом принципу законності,

відповідно до якого всі органи державної влади та їх посадові особи мають діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України (ч. 2 ст. 19 Конституції України, ст. 5 КВК).

Крім цього, виходячи із зазначеного, можна зробити ще один невтішний висновок – фактично на законодавчому рівні створені всі умови для узурпації (лат. *usurpation* = заволодіння) [12, с. 599] влади у сфері виконання покарань органами та установами ДКВС України.

Як видається, в такій ситуації слід видозмінити порядок визначення засудженому до позбавлення волі виду колоній, що передбачений в ст. 86 КВК, шляхом відміни нині існуючої редакції та викладення зазначеної норми в наступній редакції: «Вид колонії, в якій засуджені до позбавлення волі відбувають покарання, визначається судом на підставі закону та з урахуванням фахово-експертного висновку органів виконання покарань».

Для створення відповідного механізму реалізації запропонованого порядку, поряд з цим, варто ст. 65 Кримінального кодексу (КК) України [13] доповнити частиною п'ятою наступного змісту: «При призначенні покарання у виді позбавлення волі на певний строк та визначенні виду колонії суд має враховувати фахово-експертний висновок відповідних органів виконання покарань України».

Крім цього, ч. 2 ст. 84 Кримінального процесуального кодексу [14] необхідно у кінці речення доповнити словосполученням «включаючи з питань виконання покарань» та викласти цю частину статті КПК в наступній редакції: «Процесуальними джерелами доказів є показання, речові докази, документи, висновки експертів, включаючи з питань виконання покарань».

З цією ж метою слід у п. 2 ч. 4 ст. 374 КПК «Зміст вироку» речення «покарання, призначеного по кожному з обвинувачень, що визначені судом доведеними, та остаточна міра покарання, обрана судом» доповнити словосполученням «а також вид колонії, у якій має відбувати покарання засуджений до позбавлення волі на певний строк» та викласти її в наступній

редакції: «У результативній частині вироку зазначаються: покарання, призначене по кожному з обвинувачень, що визначні судом доведеними,м остаточна міра покарання, а також вид колонії, у якій має відбувати покарання засуджений до позбавлення волі на певний строк».

У зв'язку з цим потребує видозміни й ст. 370 КПК «Законність, обґрунтованість і вмотивованість судового рішення» , а саме: частину четверту варто доповнити у кінці речення словосполученням «а також враховані експертні висновки фахівців відповідних органів виконання покарань України» та викласти її в наступній редакції: «Вмотивованим є рішення, в якому наведені неналежні і достатні мотиви та підстави його ухвалення, а також враховані експертні висновки фахівців відповідних органів виконання покарань України».

2. Відповідно до вимог ст. 100 КВК «Зміна умов тримання засуджених до позбавлення волі», така зміна в межах однієї колонії здійснюється за клопотанням начальника відділення соціально-психологічної служби постановою начальника колонії, погодженого із спостережною комісією [14]. При цьому зміна здійснюється як в сторону покращення умов відбування даного покарання (ч. 1 ст. 101 КВК), так і їх погіршення (ч. 3 ст. 101 КВК).

Знову ж таки, як у першому випадку (визначення виду колонії), у даній ситуації встановлений у законі порядок зміни умов тримання засуджених не в повній мірі відповідає вимогам ч. 3 ст. 63 Конституції України, відповідно до вимог якої правообмеження щодо осіб, які відбувають кримінальні покарання, мають встановлюватися не рішенням посадових осіб установ виконання покарань та громадських організацій, а виключно рішенням суду.

Такий висновок витікає із змісту ч. 2 ст. 124 Конституції України, в якій зазначено, що юрисдикція судів поширюється на всі правовідносинами, що виникають у державі [16]. Як показує практика, саме існуючі умови відбування покарання породжують багаточисельні скарги засуджених як в органи державної влади України [8, с. 92-100], так і в Європейський суд з прав людини [17, с. 71-111].

Виходячи з цього, логічно було б ч. 2 та ч. 3 ст. 100 КВК відмінити та викласти їх в наступній редакції: «Зміна умов тримання засуджених як у межах однієї колонії, так і шляхом переведення його до колонії іншого виду здійснюється на підставі рішення суду в порядку, визначеному цим Кодексом та кримінально-процесуальним законодавством України».

3. Концентрація злісних порушників режиму відбування покарання (ст. 133 КВК) в одному місці (дільниці, приміщенні камерного типу, т.ін.) приводить до об'єднання їх зусиль, пов'язаних з протидією персоналу виправних колоній, та до подальшого розповсюдження та укріплення серед засуджених злочинної субкультури [18, с. 112-131], а, в кінцевому результаті, - до девальвації (обезцінювання) [12, с. 179] моральних, правових та інших цінностей, які культивуються адміністрацією колоній та громадськими організаціями в ході виконання покарання у виді позбавлення волі на певний строк [19, с. 427-436].

Більш того, такий підхід привів до того, що щорічно кількість переводів засуджених в дільниці посиленого контролю в порядку вимог ч. 3 ст. 101 КВК та кількість таких осіб зростає. Так, тільки у 2011 році у зазначених дільницях трималась 1023 засуджених, при цьому майже половина з яких перебувала на профілактичних обліках [20, с. 32].

Вихід у цій ситуації бачиться наступний:

1) видозмінити ч. 3 ст. 101 КВК, виклавши її в наступній редакції: «Засуджені, які злісно порушують режим відбування покарання, можуть бути згідно рішенням суду переведені в приміщення камерного типу дільниць посиленого контролю у межах однієї колонії, в яких вони тримаються наодинці»;

2) частину 3 ст. 97 КВК «Тримання засуджених до позбавлення волі в дільниці посиленого контролю» в кінці речення доповнити словосполученням «з метою забезпечення їх особистої безпеки та запобігання вчинення ними нових злочинів», виклавши зазначену частину статті Кодексу в наступній редакції: «На кожного засудженого розробляється

спеціальна індивідуальна програма, яка передбачає заходи індивідуально-виховного, психотерапевтичного та психокорегуючого характеру, з метою забезпечення їх особистої безпеки та запобігання вчинення ними нових злочинів».

Така видозміна обумовлена вимогами:

- ст. 1 КВК, у якій визначено завдання по запобіганню вчиненню нових злочинів як засудженими, так і іншими особами, а також запобігання тортурам та нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню із засудженими;

- ст. 10 КВК «Оперативно-розшукова діяльність в колоніях», одним із завдань якої є забезпечення особистої безпеки засуджених та інших осіб;

- п. 51.1-53.1 Європейських пенітенціарних правил, у яких визначено наступний порядок: якомога швидше після надходження до установи мусить провадитися оцінка засуджених з огляду на те, чи становлять вони загрозу для безпеки інших засуджених або персоналу установ чи відвідувачів цих установ, та чи є ймовірність того, що вони самі можуть заподіяти собі шкоду [21, с. 20];

- вимогами Закону України від 30 червня 1993 р. «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю» [22] та інших нормативно-правових актів [23], в яких зазначається, що одним із найбільш небезпечних проявів злочинності є її організовані прояви (злочинні організації, банди, т.ін.), які в сьогоденні загрожують національній безпеці та конституційному ладу України. При цьому практика протидії зазначеним видам злочинів, з одного боку, показує, що кількість організованих злочинних організацій та їх членів щорічно залишається сталою (відповідно 514 груп та 1,2 тис. осіб, що складає 0,3% у загальній структурі злочинності) [24, с. 22], серед яких 4 таких званих «злочинні в законі» та 75 «авторитетів» злочинного середовища та 151 лідер організованих злочинних угруповань, які тримаються в установах виконання покарань України [25, с. 27].

Звичайно, що в такій обстановці досить важливо максимально ефективно використовувати у кримінально-виконавчій діяльності України принцип диференціації та індивідуалізації покарання та мінімізувати контакти зазначених категорій засуджених, зокрема й шляхом одиночного тримання у приміщеннях камерного типу, що є загальновизнаною практикою за кордоном [26, с. 89-102] та дійовим засобом протидії транснаціональній організованій злочинності [27, с. 234].

Висновки. Таким чином, виходячи з проведенного аналізу, слід визнати, що ефективність реалізації принципу диференціації та індивідуалізації виконання покарань в Україні обумовлена не тільки і не стільки гарантіями правового механізму кримінально-виконавчого законодавства України, але й іншими обставинами, що лежать у площині завдань боротьби зі злочинністю, зокрема з її організованими формами і видами. Саме тому досить важливо чинне законодавство України привести у відповідність до змісту норм зазначених правових інститутів (тобто ліквідувати існуючі прогалини та протиріччя) [28, с. 252-253] та гармонізувати його до вимог міжнародного права по тих алгоритмах, що, зокрема, запропоновані у цій науковій статті.

Список використаних джерел (посилань):

1. Кримінально-виконавчий кодекс України [Текст] : станом на 17 січ. 2012 р. : відповідає офіц. тексту / [упоряд. А. Х. Степанюк]. - Х. : Право, 2012. - 88 с.
2. Кримінально-виконавчий кодекс України: Науково-практичний коментар / за заг. ред.. В.В. Коваленка, А.Х. Степанюка. – К.: Атіка, 2012. – 492 с.
3. Про діяльність підрозділів охорони, нагляду і безпеки кримінально-виконавчих установ у 2012 році: Інформаційний бюлетень. – К.: Державна пенітенціарна служба України, 2012. – 86 с.

4. Пузирьов М.С. Диференціація та індивідуалізація виконання покарання у виді позбавлення волі на певний строк: Дис. канд... юрид. наук. / 12.00.08 – К.: НАВС, 2013. – 250 с.
5. Великий тлумачний словник української мови / [Упоряд. Т.В. Ковальова]. – Х.: Фоліо, 2005. – 767 с.
6. Міжнародна поліцейська енциклопедія: У 10 т./ Відп. редактори: Ю. І. Римаренко, Я.Ю. Кондратьєв, В.Я. Тацій, Ю.С. Шемшученко. – К.: Концерн «Видавничий дім «Ін Юре», 2003. – Т. 1. Теоретико-методологічні та концептуальні засади поліцейського права та поліцейської деонтології. – 1182 с.
7. Яковець І.С. Первинна класифікація засуджених до позбавлення волі та їх розподіл в установи виконання покарань: Монографія / Яковець І.С. – Х.: Вид-во «Кроссрод», 2006. – 208 с.
8. Проблеми забезпечення прав засуджених у кримінально-виконавчій системі України / [В.А. Бадира, А.П. Гель, І.С. Яковець та ін.]; за заг. ред.. Є.Ю. Захарова. – Х.: Права людини, 2009. – 368 с.
9. Конституція України : зі змінами. – Х.: Право, 2012. – 64 с.
10. Про затвердження Положення про Державну пенітенціарну службу України: Указ Президента України від 06 квітня 2011 року № 394-2011 // Офіційний вісник України. – 2011.– № 28. – Ст. 1161.
11. Кримінально-виконавчий кодекс України: Науково-практичний коментар / А.Х. Степанюк, І.С. Яковець; за заг. ред. А.Х. Степанюка. – Х.: Юрінком Інтер, 2005. – 560 с.
12. Булыко А.Н. Большой словарь иностранных слов. 35 тысяч слов. – Изд. 3-е, испр., перераб. – М.: Мартин, 2010. – 704 с.
13. Кримінальний кодекс України / упоряд. В.І. Тютюгін. – Х.: Право, 2012. – 304 с.
14. Кримінальний процесуальний кодекс України. – К.: Алерта, 2012. – 304 с.

15. Положення про спостережні комісії: Затв. Постановою Кабінету Міністрів України від 1 квітня 2004 р. № 429 // <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/429-2004-%D0%BF>.

16. Рішення Конституційного Суду України від 25.01.2012 № 3-рп/2012 // У справі за конституційним поданням правління Пенсійного фонду України щодо офіційного тлумачення положень статті 1, частин першої, другої, третьої статті 95, частини другої статті 96, пунктів 2, 3, 6 статті 116, частини другої статті 124, частини першої статті 129 Конституції України, пункту 5 частини першої статті 4 Бюджетного кодексу України, пункту 2 частини першої статті 9 Кодексу адміністративного судочинства України в системному зв'язку з окремими положеннями Конституції України // <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v003p710-12>.

17. «Коваль проти України» // Практика Європейського суду з прав людини. Рішення. Коментарі. – К.: Міністерство юстиції України, 2011. – № 3 (04). – С. 71-111.

18. Групи негативної спрямованості в місцях позбавлення волі: проблеми протидії: монографія / За заг. ред. Т.А. Денисової. – Запоріжжя: Просвіта, 2012. – 292 с.

19. Пирожков В.Ф. Криминальная психология / Пирожков В.Ф. – М.: «Ось-89», 2013. – 704 с.

20. Про діяльність підрозділів охорони, нагляду і безпеки кримінально-виконавчих установ у 2011 році: Інформаційний бюлетень. – К.: ДПтСУ, 2011. – 84 с.

21. Європейські пенітенціарні правила: Рекомендація Ради Європи R (2006) 2. – 2-ге вид. – Донецьк: Донецький Меморіал, 2010. – 32 с.

22. Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю: Закон України від 30 червня 1993 року // <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/3341-12>.

23. Про стан злочинності у державі та координацію діяльності органів державної влади у протидії злочинним проявам та корупції: рішення Ради

Національної безпеки та оборони від 11 вересня 2009 р.: введено в дію Указом Президента України від 27 жовтня 2009 р. № 870/2009// <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/n0012525-09>.

24. Аналіз стану здійснення судочинства судами загальної юрисдикції в 2012 р. (за даними судової статистики) [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://govuadocs.com.ua/docs/index-76683.html>.

25. Загальна характеристика Державної кримінально-виконавчої служби України (станом на 1 травня 2012 року). — К.: ДПтС України, 2012. — 105 с.

26. Богатирьов І.Г. Порівняльне кримінально-виконавче право: навч. посібник / Богатирьов І.Г., Копотун І.М., Пузирьов М.С.; за заг. ред. І.Г. Богатирьова. — К.: Інститут кримінально-виконавчої служби, 2013. — 140 с.

27. Бова А.А. Транснаціональна організована злочинність / А.А. Бова // Президенту України, Верховній Раді України, органам центральної та місцевої виконавчої влади. Тероризм і боротьба з ним. — К., 2000. — Т. 19. — С. 227-234.

28. Скакун О.Ф. Теорія держави і права: Підручник / Пер. з рос. — Х.: Консум, 2001. — 656 с.